

УДК 343.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.74.53>

ЗАПОБІГАННЯ ВТРУЧАННЮ У ДІЯЛЬНІСТЬ СУДОВИХ ОРГАНІВ

Яковлева В.С.,

*аспірантка відділу кримінологічних досліджень
Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності
імені академіка В. В. Станіса НАПрН України
ORCID ID: 0000-0002-9871-273X*

Яковлева В.С. Запобігання втручанням у діяльність судових органів.

Стаття присвячена кримінологічному пізнанню одного із найпоширеніших негативних проявів у сфері правосуддя в Україні у виді явища втручання у діяльність судових органів (ст. 376 КК). З використанням результатів теоретичного та емпіричного (матеріали кримінальних проваджень; експертне опитування чотирьох груп респондентів) дослідження запропоновано систему запобігання указаним кримінальним правопорушенням. Наголошено, що некаральний (кримінологічний) вплив на цей соціально-правовий феномен є більш дієвим порівняно із каральними (кримінально-правовими) засобами боротьби із ним. До системи запобігання втручанням у діяльність судів запропоновано включити напрями і заходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного та віктимологічного запобігання. Аргументовано віднесення загальносоціального рівня до визначальних напрямів запобігання явищу, що розглядається. Відмічено, що структура загального запобігання зумовлена специфікою сфери правосуддя і включає: заходи щодо посилення гарантій незалежності суддів; заходи у межах судового реформування; реформування суміжних із правосуддям сфер та органів (політична система, прокуратура, адвокатура, соціокультурна сфера). Спеціальне запобігання побудоване на організаційно-управлінських, інформаційних, нормативно-правових та технічних заходах. Окремий наголос здійснений на необхідності упровадження заходів віктимологічної профілактики. Вона стосується розвитку та вдосконалення наявних професійних навичок у суддів, необхідних для захисту їх незалежного статусу, а також недопущення їх первинної, а так само повторної віктимізації. Підкреслено, що ефективність запобігання цьому явищу корелює із широтою та глибиною упровадження у сфері правосуддя України усталених міжнародних та європейських стандартів незалежності діяльності судових органів.

Ключові слова: злочинність, кримінальні правопорушення, злочинність у сфері правосуддя, втручання у діяльність суду, тиск на судові органи, судова незалежність, запобігання, профілактика.

Yakovleva V.S. Prevention of interference in the activities of judicial bodies.

The article is devoted to the criminological knowledge of one of the most widespread negative manifestations in the sphere of justice in Ukraine in the form of the phenomenon of interference in the activities of judicial bodies (Article 376 of the Criminal Code). Using the results of theoretical and empirical (materials of criminal proceedings; expert survey of four groups of respondents) research, a system for preventing the specified criminal offenses is proposed. It is emphasized that non-punitive (criminological) influence on this socio-legal phenomenon is more effective compared to punitive (criminal-legal) means of combating it. It is proposed to include areas and measures of general social, special criminological and victimological prevention in the system of prevention of interference in the activity of courts. Attribution of the general social level to the determining directions of prevention of the phenomenon under consideration is argued. It is noted that the structure of general prevention is determined by the specifics of the sphere of justice and includes: measures to strengthen guarantees of independence of judges; measures within the scope of judicial reform; reforming spheres and bodies related to justice (political system, prosecutor's office, advocacy, socio-cultural sphere). Special prevention is based on organizational and managerial, informational, regulatory and technical measures. A special emphasis is placed on the need to implement victimological prevention measures. It concerns the development and improvement of the existing professional skills of judges, necessary to protect their independent status, as well as to prevent their initial, as well as repeated, victimization. It is emphasized that the effectiveness of preventing this phenomenon correlates with the

breadth and depth of implementation of established international and European standards of independence of judicial bodies in the sphere of justice of Ukraine.

Key words: crime, criminal offenses, crime in the sphere of justice, interference in court activities, pressure on judicial bodies, judicial independence, prevention, profilaxis.

Постановка проблеми. Важливим атрибутом сучасної правової демократичної держави є ефективна судова система, вільна від будь-якого зовнішнього чи внутрішнього впливу. Вона відповідно до міжнародних та європейських стандартів й конституційних приписів має бути незалежною. На жаль, соціальна дійсність демонструє, що гарантії незалежності судових органів порушуються з боку українського політикуму, правоохоронних органів, адвокатів, журналістського середовища, громадських активістів та учасників судового розгляду. Для захисту прав і свобод громадян України, а також недопущення будь-якого незаконного впливу на судові органи виникає необхідність у розробленні перспективних заходів запобігання подібним проявам, передбаченим ст. 376 КК України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На теперішній час спостерігається певний науковий пробіл щодо дослідження кримінологічних проблем запобігання розглядуваному соціально-правовому феномену. Хоча певні спроби у цьому напрямі здійснювали представники дотичних правових галузей: Г.Є. Бершов, Є.М. Блажівський, Є.О. Бунін, В.В. Городовенко, С.В. Дідик, Н.В. Довгань І.Б. Іваночко, Р.В. Кархут, О.О. Кваша, І.Є. Марочкін, Л.М. Москвич, О.М. Овчаренко, Н.Я. Отчак, В.В. Плукар, М.В. Шепітько та ін.

Мета дослідження – розробка перспективних напрямів нерепресивного запобігання явищу втручання у діяльність судових органів в Україні.

Вклад основного матеріалу. У теорії запобігання злочинності існують різні підходи щодо класифікації запобіжних заходів. Одним із таких є поділ заходів щодо наявності у них репресивної складової. При цьому репресивні заходи характерні для кримінально-правових засобів боротьби зі злочинністю, а нерепресивні – є прерогативою кримінологічної політики держави. Тому можна підтримати окремих учених, які справедливо зазначають, що «...кримінально-правові заборони не здатні змінити ані соціальний статус людей у суспільстві, ані їх відношення один до одного, ані систему колективних цінностей. Влада, яка розраховує на всесилля каральних заходів у протидії злочинності, приречена на невдачу...» [1]. Указане твердження відноситься й щодо запобігання втручання у діяльність судових органів.

Пізнання зазначених питань спирається на результати теоретичного й емпіричного дослідження. Останнє ґрунтується на суцільному вивченні архівних кримінальних проваджень по злочинам, передбаченим ст. 376 КК, розглянутих судами України протягом 2015–2019 рр. Емпірика доповнюється експертним опитуванням 725 респондентів, якими є судді, працівники органів прокуратури, Національної поліції й адвокати.

Розглядаючи зазначені злочини як специфічне негативне соціальне явище, що має місце у діяльності судів, до його структури пропонується віднести загальносоціальний, спеціально-кримінологічний рівні, а також окремо віктимологічне запобігання. При цьому перший із них вважається основним. Адже опосередкований характер впливу різноманітних загальносоціальних заходів на відповідні криміногенні об'єкти у виді проррахунків державної політики, у тому числі у сфері правосуддя, недоліків судового реформування, вад у діяльності пов'язаних із судами державних органів, а так само кризи соціально-психологічної сфери українського суспільства здатні покращити його політичний, соціальний, економічний стан й культурний клімат.

Загальносоціальне запобігання указаному явищу включає: а) заходи щодо посилення гарантій незалежності суддів; б) заходи у межах судового реформування; в) реформування суміжних із правосуддям сфер та органів (політична система, прокуратура, адвокатура, соціокультурна сфера).

Посилення гарантій незалежності суддів вважається центральним напрямом загального запобігання. Так вважає 19,5% суддів, 15,1% прокурорів, 11% слідчих Національної поліції й 8,9% адвокатів, які були опитані. Недарма у розвинених країнах грошове забезпечення суддів перебуває на високому рівні: у Шотландії, Норвегії, Швейцарії – до 160 тис. євро на рік (без сплати податків) [2]; у Сінгапурі – 800 тис. дол. США на рік [3]. Політика перелічених та багатьох інших країн світу в указаній сфері має свою логіку, оскільки заможний та соціально забезпечений суддя – умова для його кропіткої й складної праці, належної поведінки, яка укладається у визначені морально-етичні рамки. Розуміння судьями великої відповідальності, покладеної на них згідно із чинним законодавством, та ризиків утратити наявні високі соціальні гарантії, включаючи перспективу отримання достойного пенсійного

забезпечення або довічного грошового утримання, і має перетворитись на своєрідний запобіжник від перетворення на жертву зовнішнього впливу, у корупціонера чи бюрократа.

Разом із тим під час соціального забезпечення суддів має обмежуватись практика його штучного блокування через не проходження частиною суддів кваліфікаційного оцінювання, зумовленою переваженістю Вищої кваліфікаційної комісії суддів України (далі – ВККСУ). Судовій владі рекомендується переглянути підходи щодо житлового забезпечення суддів, кожний шостий з яких наразі потребує поліпшення своїх житлових умов. При цьому варто перейняти прогресивний зарубіжний досвід щодо відмови від надання у користування суддям службового житла з можливістю його переходу за певних умов у їх власність. Це має компенсуватись відповідним збільшенням розміру їх заробітної плати. Такий підхід фактично виключає застосування суб'єктивного чиннику і зводить корупційні ризики до мінімуму при прийнятті рішення щодо житлового забезпечення суддів.

Гарантія незалежності суддів у виді їх недоторканності та імунітету має також важливе значення. Так, у Висновку № 1 Консультативної ради європейських суддів 2001 р. підкреслюється, що незалежність суддів, яка виражається у тому числі в їх імунітеті, є прерогативою чи привілеєм, що надається не на користь власних інтересів суддів, а для забезпечення верховенства права та в інтересах тих осіб, які прагнуть та очікують правосуддя [4, с. 49]. У бік критиків існування у суддів недоторканності слід зазначити, що у ст. 49 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» 2016 р. передбачена спеціальна процедура позбавлення у певних випадках суддів їх недоторканного статусу і притягнення до відповідальності.

Окремого значення набуває гарантія незалежності суддів у виді забезпечення їх особистої безпеки, членів їх сім'ї, майна, а також інших засобів їх правового захисту. Загалом указане завдання пов'язується з організацією діяльності Служби судової охорони, налагодженням відповідного перепускного режиму у судах, вилученні у відвідувачів судових органів заборонених речей, реагуванні на порушення громадського порядку у приміщеннях суду, у тому числі у перебігу судових засідань.

Відповідальність за неповагу до суду чи судді – ще одна гарантія незалежності судових органів, регламентована як ст. 129 Конституцією України, так й галузевим законодавством. У ст. 185³ КУпАП передбачена адміністративна відповідальність за неповагу до суду або Конституційного Суду України. Є думка, що своєрідною неповагою до суду можна розглядати й різні посягання на незалежність судових органів, включаючи кримінальні правопорушення, передбачені ст. 376 КК України.

Разом із тим відмітимо, що одна справа декларувати захист поваги до суду, а інша справа реально реалізовувати його. Тому вкрай важливо реагувати з боку служителів Феміди на будь-які дії інших осіб, що містять ознаки неповаги до суду з тим, щоб слова з образами не переросли у погрози, вимоги, вказівки або ще гірше: хуліганські прояви, зрив судових засідань, шантаж та інші незаконні дії, які охоплюються втручанням у діяльність суду.

Інші гарантії, які частково відносяться до загальносоціального запобігання втручанням у діяльність судових органів, також мають у цьому контексті певне значення. Їх усі слід розглядати в органічній єдності. Лише за такого підходу можна досягнути відповідних результатів у справі обмеження посягань на незалежність суддів.

Кожний другий адвокат (50%), слідчий Національної поліції (48,2%) й майже кожний третій опитаний суддя (27,8%) та прокурор (29,4%) зазначили, що для ефективного запобігання втручанням у діяльність судових органів потребує здійснення продуманої судової реформи. Нормативно-правовою основою здійснення судового реформування є, окрім іншого, Стратегія розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки [5].

Як відмічають спеціалісти, головна мета судово-правової реформи в Україні полягає у становленні цілісної, незалежної і самостійної судової системи, яка на засадах верховенства права й відповідно до європейських стандартів судочинства була б здатна забезпечити високу якість правосуддя, ефективний розгляд всіх правових справ й постановити справедливе судові рішення [6, с. 299, 300]. Указана загальна мета має конкретизуватись у чітких напрямках і заходах щодо оптимізації діяльності судових органів й підвищення результативності їх роботи. У цьому і міститься опосередкований вплив розглядуваних загальносоціальних заходів на відповідні недоліки функціонування судової системи.

Судова реформа стосується: реального перетворення Вищої ради правосуддя (далі – ВРП) на головний орган судової влади; вирішення кадрових проблем у судовій системі; розблокування роботи ВККСУ; організації діяльності органів судового врядування відповідно до президентської судової реформи 2019 р. із поправками Конституційного Суду України; оновлення складу ВРП; посилення громадського контролю за діяльністю судових органів; розширення відправлення правосуддя з боку

присяжних й народних засідателів; підвищення якості роботи судів; упровадження діджиталізації у сфері правосуддя; розширення міжнародного співробітництва у цій галузі та ін.

Реформування суміжних із правосуддям сфер та органів, як окремий напрям загальносоціального запобігання, передбачає: запровадження практики політичної відповідальності за спроби впливу на суд; кадрове оновлення органів прокуратури й зміну підходів у взаємодії із судами та іншими органами кримінальної юстиції; підвищення професійності в адвокатському середовищі; обмеження правового нігілізму в українському суспільстві тощо.

Спеціально-кримінологічне запобігання порівняно із попереднім запобіжним рівнем має цілеспрямований характер щодо усунення причин, які породжують, та умов, які зумовлюють втручання у діяльність судових органів. Більшість таких заходів має профілактичну спрямованість, відзначаються завчасним характером, а тому реалізуються ще до формування злочинної мотивації потенційних правопорушників.

Об'єктами запобіжного впливу спеціальних заходів є передусім зовнішні й внутрішні криміногенні чинники, що зумовлюють учинення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК України, й спостерігаються у діяльності багатьох органів державної влади. Об'єктом запобігання можна вважати й деформовані антисоціальні морально-психологічні властивості деяких осіб, які потенційно можуть втрутитись у роботу суду. Вони утворюють своєрідну групу ризику й відносяться до різних типів таких правопорушників. Подібні заходи можуть мати організаційно-управлінський, інформаційний, нормативно-правовий та технічний характер.

Організаційно-управлінські заходи спрямовані на: удосконалення діяльності ВРП у частині захисту судової незалежності; якісну роботу ВККСУ з кваліфікаційного оцінювання кандидатів на посаду судді; забезпечення самостійності у роботі Громадської ради доброчесності; приведення діяльності Національної школи суддів України до європейських стандартів; активізацію роботи органів суддівського самоврядування щодо забезпечення незалежності судових органів; недопущення впливу на суддів з боку голови та апарату суду; запровадження діяльності Служби судової охорони у всіх судах України тощо.

Інформаційні заходи стосуються заповнення своєрідного інформаційного вакууму навколо проблеми тиску на суди в Україні та вирішення деяких інших задач (запобігання корупції у сфері правосуддя, налагодження комунікації між різними органами). Нормативно-правові заходи покликані усунути правові недоліки й прогалини у законодавчому забезпеченні як гарантування незалежності суддів, так й діяльності із запобігання правопорушенням, що вивчаються. Технічні заходи спеціально-кримінологічного запобігання зводяться до підвищення технологізації процесу відправлення правосуддя, розширення застосування сучасних технічних засобів, спрямованих на посилення безпеки суддів [7].

Ефективність запобігання посяганням на незалежність суддів залежить від повноти цієї діяльності. Вона передбачає усунення не лише причин і умов указаних злочинів, а й, за можливості, розвиток спеціальних навичок у потенційних потерпілих. Ці навички дозволять як суддям, так і присяжним й народним засідателям, уникнути тиску на них або ж не допустити його більш тяжких наслідків. Остання складова пов'язується із заходами віктимологічної профілактики. Її задачею є розвиток та вдосконалення наявних професійних навичок у суддів, необхідних для захисту їх незалежного статусу, а також недопущення їх первинної, а так само повторної віктимізації у тих служителів Феміди, які вже зазнали втручання у свою діяльність.

Хоча призначення на посаду судді апіорі має означати високий кваліфікаційний рівень такої особи, все ж таки він відрізняється у різних кандидатів. До того ж найбільшу групу потерпілих утворює так званий пасивний тип суддів, які зазнали утиску своєї незалежності, у тому числі через власну пасивність у питанні її захисту. Тобто вони не звернулись до ВРП та Офісу Генерального прокурора із відповідною заявою про втручання у свою діяльність з боку певних осіб, як того вимагає чинне законодавство. Тому саме на перелічені групи суддів мають спрямовуватись заходи з підвищення їх професійного рівня, знань, умінь і навичок, які дозволять ним не перетворитись у майбутньому на потерпілого (лу) від втручання у їх діяльність.

Виникає потреба у здійсненні відповідної інформаційної кампанії з тим, щоб актуалізувати, особливо серед виділених груп суддів, указану проблематику. Для цього питання протидії тиску на суд мають ставати предметом окремого обговорення, наприклад, на зборах колективів окремих судів. Якщо у певному судовому органі працює суддя, який реально зазнав втручання у свою професійну діяльність, не виключається можливість його виступу перед колегами для висвітлення цієї ситуації. Одним із головних питань, яке має бути обговорено на подібних зборах суддів, вважається надання

суддею-потерпілим рекомендацій своїм колегам щодо реальних й теоретичних шляхів забезпечення свого незалежного статусу від посягання у конкретних організаційних умовах функціонування певного суду.

Окрім цього, для посилення віктимологічної поінформованості суддів можуть вживатись й деякі інші інформаційно-просвітницькі заходи: підготовка пам'яток «Як не стати жертвою втручання у діяльність судді?», які мають розповсюджуватись в електронному та паперовому виді у всіх без виключення судових органах держави; розміщення на офіційних веб-сторінках ВРП, ВККСУ, Національної школи суддів України, Верховного Суду України, Державної судової адміністрації України, Ради суддів України, окремих судових органів відомостей віктимологічного змісту, які стосуються проблеми втручання у діяльність судів. Також пропонується, щоб на зборах суддів у колективах обговорювались рішення з'їзду суддів, Ради суддів України, на яких піднімаються питання незалежності судових органів та шляхів її посилення.

Щодо діяльності судової охорони, то вона може здійснюватись як у штатному режимі, так й бути посилена через необхідність організації додаткових заходів безпеки щодо конкретного судді та членів його родини, який зазнав втручання у свою роботу й потребує додаткового захисту. У такому випадку подібні безпекові заходи матимуть індивідуальний характер й здійснюватимуться у контексті саме віктимологічної профілактики для зменшення віктимізації певного судді.

Система запобігання втручанням у діяльність судових органів може включати й інші напрями і заходи.

Висновки. Здійснене кримінологічне дослідження анонсованої проблематики дає підстави для констатування таких положень:

1) явище втручання у діяльність судових органів істотно криміналізує сферу правосуддя й обмежує незалежність судів і суддів;

2) некаральний (кримінологічний) підхід щодо обмеження поширення кримінальних правопорушень, передбачених ст. 376 КК України, є більш ефективним порівняно із каральними засобами кримінально-правової боротьби з ними;

3) запобігання указаному негативному соціально-правовому феномену включає три магістральних напрями, які мають загальносоціальний, спеціально-кримінологічний, а також віктимологічний характер;

4) загальносоціальне запобігання втручанням у діяльність судових органів є основою для інших його рівнів, відзначається найбільшою результативністю з огляду на досягнення запобіжного ефекту, хоча дещо відстроченого у часі;

5) ефективність впливу на криміногенний об'єкт досліджуваного явища корелює із широтою та глибиною упровадження у сфері правосуддя України усталених міжнародних та європейських стандартів незалежності діяльності судових органів.

Список використаних джерел:

1. Дрёмин В.Н. Социальная аномия как криминологический феномен. *Актуальні проблеми політики*: зб. наук. пр. / керівник авт. кол. С.В. Ківалов; відп. за вип. Л.І. Кормич. Одеса: Фенікс, 2011. Вип. 42. С. 230–241.
2. Скільки заробляють судді в різних країнах світу. Закон і бізнес. 2015. Вип. 51. URL: https://zib.com.ua/ua/120554-skilki_zaroblyayut_suddi_v_riznih_krainah_svit.html (дата звернення: 31.10.2022).
3. Головкін О.В., Бурова В.В. Міжнародний досвід боротьби з корупцією. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2014. № 12. С. 122–130.
4. Документи Консультативної ради європейських суддів: офіц. вид. / упоряд. А.О. Кавакін. Київ: Ін Юре, 2015. 772 с.
5. Про Стратегію розвитку системи правосуддя та конституційного судочинства на 2021–2023 роки: Указ Президента України від 11.06.2021 р. № 231/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/231/2021#Text> (дата звернення: 31.10.2022).
6. Москвич Л.М. Ефективність судової системи: концептуальний аналіз: монографія. Харків: Фінн, 2011. 384 с.
7. Колодяжний М.Г. Стратегії протидії корупції у діяльності органів правосуддя. *Право України*. 2017. № 1. С. 37–44.